

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

ודיפלומט ישראלי חשוב. דיברנו על ועידת האו"ם נגד גזענות שנועדה להתכנס בדרכן בסוף אותו קיץ.

לכולנו היו סיבות טובות להאמין שהוועידה תהיה אסון לישראל. בה, וביחוד בוועידה המקבילה של הארגונים הלא-ממשלתיים, עמדה ישראל להיות מואשמת בחמישה חטאים חמורים נגד זכויות האדם: גזענות, אפרטהייד, פשעים נגד האנושות, טיהור אתני וניסיון לרצח-עם. בימי הביניים שנאו את היהודים בגלל דתם. במאה ה-19 ובמחצית הראשונה של המאה העשרים הם היו שנואים בגלל גזעם. במאה ה-21 שונאים אותם בגלל מדינת-הלאום שלהם. כששוחחנו על התרחיש המתבשל בדרכן, הדיפלומט פלט אנחה ואמר, "כך היה תמיד. אנחנו עם לבדד ישכון. זה גורלנו".

כוונותיו היו הטובות שבטובות. את כל חייו המקצועיים הקדיש להגנת ישראל, והוא רצה לנחם אותנו ולהרגיענו. אך בי הבזיקה למשמע דבריו ההכנה שזו עמדה מסוכנת. אם אדם מאמין שנגזר עליו לשכון לבדד, כמעט בטוח שזה יקרה. זוהי נבואה המגשימה את עצמה. מדוע להתאמץ למצוא חברים ולרקום בריתות אם יודעים מראש שאין בכך תוחלת? אך אם כך הוא, מה פשר ברכתו של בלעם?

ראשית, יש להבין שהברכה הזו מורכבת מאוד. מנקודת מבטה של התורה, החיים לבדד אינם דבר טוב. הופעתו הראשונה של צירוף המילים "לא טוב" בתורה היא בפסוק "לא טוב היות האדם לבדד" (בראשית ב, יח). הופעתו השנייה בדברי יתרו למשה, כשראה שהוא שופט את העם לבדו, "לא טוב הדבר אשר אתה עשה" (שמות יח, יז). אי אפשר לחיות לבד. אי אפשר להנהיג לבד. לא טוב להיות לבד.

עם לבדד ישכון?

בין ברכותיו של בלעם לעם ישראל יש פסוקים שלדעת רבים כומסים בתוכם את תמצית ההיסטוריה היהודית:

מָה אֶקֶב לֹא קָבַה אֵל? וּמָה אֶזְעַם לֹא זָעַם ה'?
כִּי מֵרֹאשׁ צָרִים אֶרְאֶנּוּ וּמִגְבָּעוֹת אֲשׁוּרָנוּ:
הֵן עַם לְבָדָד יִשְׁכֵן וּבְגוֹיִם לֹא יִתְחַשֵּׁב. (במדבר כג, ח-ט)

עם לבדד ישכון: כך נראו פני הדברים לאורך מאות רבות של רדיפות ופוגרומים באירופה. כך נראו פני הדברים בשנות השואה. כך הם גם נראים לעתים כיום למדינת ישראל ולמגנייה בעולם. אנחנו מוצאים את עצמנו לבד. איך אפשר להבין זאת? איך אפשר לפרש את הפסוק?

בספרי "לשון עתיד" תיארתי את הרגע שבו תפסתי לראשונה איזה נזק עשויה לגרום הגדרה עצמית. בחג השבועות תשס"א (2001) סעדנו סעודת צהריים בירושלים. אל השולחן הסבו גם אחד מגדולי הלוחמים באנטישמיות העולמית, ארווין קוטלר, שזמן לא רב לאחר מכן נתמנה לשר המשפטים של קנדה,

לְאָמֹר: גִּלְכָּה עִמָּכֶם כִּי שָׁמַעְנוּ אֶל־הֵימָּם עִמָּכֶם” (ח, כג). די בכך להטיל ספק ברעיון שהאנטישמיות הינה נצחית, חשוכת מרפא וטבועה בהיסטוריה היהודית ובייעוד היהודי.

רק בספרות חז”ל מופיעות לראשונה אמירות על כך שעם ישראל שנוא. מכולן מפורסמת זו של רבי שמעון בר יוחאי, רשב”י, “הלכה: בידוע שעשו שונא ליעקב.”³ רשב”י עצמו היה ידוע בשדנתו הרבה כלפי ממלכת רומא, שזוהתה בפי חכמי התקופה עם “עשו” ו”אדום”. בגלל האשמות שהטיח כלפיה נאלץ, על פי המסופר בתלמוד, להתחבא מפני הרומאים למשך שלוש-עשרה שנה.⁴ עמדתו הייתה שנויה במחלוקת בקרב חכמי הדור.

אך גם מימרה זו עצמה, במקורה, נטועה בהקשר המשנה לגמרי את משמעותה. היא מתייחסת למפגש בין יעקב ועשו לאחר שנות הפרידה הארוכות שלהם. כזכור, יעקב פחד שעשו זומם להרגו. לאחר שנקט צעדי זהירות, ולמחרת מאבקו הלילי עם המלאך, הגיע המפגש. הכתוב מספר, “וַיִּרְץ עֶשָׂו לִקְרֹאתוֹ וַיַּחְבְּקוּהוּ וַיִּפֹּל עַל צַוְאָרוֹ וַיִּשָּׁקוּהוּ וַיִּבְכּוּ” (בראשית לג, ד). המסורה מוסיפה נקודות מעל למילה “וישקוהו” – אות למשמעות מיוחדת שיש למילה. בהקשר זה באים דבריו של רבי שמעון בר יוחאי, “הלכה היא: בידוע שעשו שונא ליעקב; אלא שנכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו.”⁵ כלומר, דווקא המימרה שנהוג לצטט כדי להראות שהאנטישמיות היא טבעו של עולם מוכיחה את ההפך: במפגש המכריע, עשו לא חש שנאה כלפי יעקב. הם נפגשו, התחבקו, ונפרדו לשלום.

הנה כי כן, מקורות היהדות אינם מרמזים בשום אופן שגורלם של היהודים להישנא. האנטישמיות איננה חוק טבע וגם

המילה “בדר” מופיעה בשני הקשרים נוספים, שליליים ביותר. ראשון בהם דין המצורע, “בְּדָר יֵשֵׁב, מִחוּץ לַמַּחֲנֶה מוֹשְׁבוֹ” (ויקרא יג, מו). השני הוא פתיחתה המפורסמת של מגילת החורבן, מגילת איכה, “אֵיכָה יִשָּׁבָה בְּדָר” (איכה א, א). במקום היחיד שמילה זו מופיעה בו בהקשר חיובי, היא מיוחסת לאלוהים – “ה’ בְּדָר יִנְחֶנּוּ” (דברים לב, יב) – וזאת מסיבות אמוניות ברורות.

שנית, בלעם שאמר את הדברים הללו לא היה אוהב-ישראל. מלכתחילה שכר אותו בלק לקלל את בני ישראל, ומססכל ה’ את עצתו ושם בפיו דברי ברכה הוא ניסה שנית להרע לבני ישראל, הפעם בהצלחה, כאשר שכנע נשים מואביות ומדייניות לפתות את בני ישראל לזנות ולעבודה זרה – מעשה שהוביל למות 24 אלף מהם במגפה (ראו במדבר כה ובמדבר לא, טז). אסטרטגיה שנייה זו של בלעם – לאחר שכבר תהה על הראשונה באמרו “מָה אָקֹב לֹא קָבָה אֵל? וּמָה אֲזַעֵם לֹא זַעַם ה’?” – היא המוכיחה את עומק איבתו כלפי ישראל. בגמרא² אומר רבי אבא בר כהנא שכל ברכותיו של בלעם “חזרו לקללה”, כלומר הפכו לבסוף לקללות, לבד מיוצאת דופן אחת, ברכת “מָה טָבוּ אֲהֲלֶיךָ יַעֲקֹב מִשְׁפַּנְתֶּיךָ יִשְׂרָאֵל” (במדבר כד, ה). כלומר, לפחות לדעתו, “עם לברד ישכון” התגלגל אף הוא להיות קללה.

שלישית, בשום מקום במקרא לא נאמר שעם ישראל עתיד להיות עם שנוא. להפך, הנביאים ניבאו כי יום יבוא וכל העמים יבואו להתברך ברוחו של עם ישראל. ישעיהו ניבא כי “בְּאַחֲרִית הַיָּמִים נִכּוֹן יִהְיֶה הַר בֵּית ה’ בְּרֹאשׁ הָהָרִים וְנִשָּׂא מִגְבְּעוֹת, וְנִהְרָו אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם וְהָלְכוּ עִמָּם רַבִּים וְאָמְרוּ: לָכֵן וְנַעֲלָה אֵל הַר ה’, אֵל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב, וִירְנוּ מִדְּרָכָיו וְגִלְכָּה בְּאֲרָחֹתָיו. כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדָבַר ה’ מִירוּשָׁלַם” (ב, ג). זכריה חזוה כי “בְּיָמַימָה אֲשֶׁר יַחְזִיקוּ עֲשָׂרָה אַנְשִׁים מִכָּל לְשׁוֹנוֹת הַגּוֹיִם וְהַחֲזִיקוּ בְּכַנֵּף אִישׁ יְהוּדִי

איננה טבועה בגנום האנושי. היא איננה רצון הא"ל. רק ברגעים של ייאוש נורא האמינו היהודי שהיא כזו; דוגמה ידועה היא לאו פינסקר, מאבות הציונות ובעל החיבור "אוטואמנציפציה" משנת 1882, שכתב על שנאת-היהודים כי "כהפרעה נפשית, היא תורשתית; כמחלה המונחלת זה אלפיים שנה, היא חשוכת מרפא".

האנטישמיות איננה חידת אין-חקר נעלמה. היא תופעה מורכבת שעברה מוטציות, ויש לה גורמים מזוהים – חברתיים, כלכליים, פוליטיים, תרבותיים ותיאולוגיים. אפשר להילחם בה. אפשר לנצח אותה. אבל לא אם חושבים שנגזר על "יעקב" להיות שנוא על "עשו", להיות "עם לבדד ישכון", עם מנודה, אומה מצורעת, חייזר בזירה הבינלאומית.

מה אם כן פירוש הביטוי "עם לבדד ישכון"? פירושו עם המוכן לעמוד לבד אם צריך, לחיות על פי קוד מוסרי משלו, להפגין אומץ להיות שונה וללכת שלא בדרך המלך.

רש"ר הירש הציע הסבר נאה, שביסודו אבחנה בין "עם" לבין "גוי": בין חברה לבין מדינה. שלא כאומות אחרות, ישראל הייתה חברה לפני שהייתה מדינה. היו לה חוקים לפני שהייתה לה ארץ. היא הייתה עם – קבוצה שיש לה תרבות משותפת ואתוס משותף – לפני שהייתה לגוי, לישות מדינית. כפי שציינתי בספר "לשון עתיד", המילה peoplehood (ובמונח העברי שהומצא למענה: עמיות) הופיעה לראשונה באנגלית ב-1992, ושימושיה המוקדמים נגעו כמעט כולם ליהודים. על פי פירושו של רש"ר הירש לברכת בלעם, השוני בין היהודים לאחרים נעוץ בכך שהיהודים הם עם מובחן, כלומר קבוצה המוגדרת על ידי זיכרונות משותפים ואחריות קיבוצית, ש"איננה נחשבת עם הגויים" מפני שהיא מסוגלת לשרוד גם בלי להיות "גוי",

בלי מדינה, ואפילו בגלות ובפזורה. כוחו של עם ישראל טמון לא בלאומיות שלו, אלא בבניית חברה המיוסדת על הצדק ועל כבוד-האדם.

במלחמה נגד האנטישמיות אפשר לנצח – אך רק אם לא יאמינו היהודים שנגזר עליהם לשכון לבדד. זוהי קללת בלעם, לא ברכת ה'.

1. Jonathan Sacks, *Future Tense: a Vision for Jews and Judaism in the Global Culture*, London: Hodder and Stoughton, 2009.
2. תלמוד בבלי, סנהדרין קה ע"ב.
3. ספרא, בהעלותך פט; רש"י לבראשית לג, ד; להשלכות הלכתיות של המימרה ראו "כרתי ופלט" ליוורה דעה סימן פח.
4. תלמוד בבלי, שבת לג ע"ב.
5. רש"י לבראשית לג, ד.